

Dârü'tta' Lîm-i Mûsikî Cemiyeti kurucuları ve ilk üyeleri (ayaktakiler soldan sağa): Hânende Arap Cemal, neyzen İhsan, üdî Fahri Kopuz, tanburî Ahmet Bey, kanunî ve hânende Reşad Bey; oturanlar soldan sağa: kemanî ve üdî Hâşim Bey, hânende Sıdkı Bey, kanunî Âmâ Bey, kemanî Reşad Erer; Vural Sözer)

ları yetiştirmek olan cemiyetin kurucuları Fahri Bey, kemanî ve piyanist Reşad Bey (Erer), neyzen İhsan Aziz Bey ve kanunî Âmâ Nâzım'dır. Dârü'tta' Lîm-i Mûsikî'nin kurucuları dışındaki ilk üyeleri arasında neyzen İhsan Bey, kemanî ve tanburî Ömer Bey, tanburî Ahmed Neş'et Bey, kemanî ve üdî Hâşim Bey, hânende Sıdkı ve Hâfız Memduh (İmre) beylerle hânende Arap Cemal Bey (Câlân) bulunmaktadır. Gerek öğretici gerekse icracı olarak görev alan bu sanatçı kadrosu sonraları şu isimlerle genişledi: Kemanî Ahmed Cevdet Bey (Çağla), kanunî Hasan Ferid Bey (Alnar), kanunî Vitali Efendi, tanburî İzzeddin Bey (Ökte), santurî Zühdü Bey (Bardakoğlu), santurî Nebile Nâzım Hanım, üdî ve tanburî Selâhattin Bey (Pınar), kemençevî Hafid Bey, kanunî Nâime Hanım (Sipâhi), piyanist Fevzi Bey (Arslangil), hânende Celâl Bey (Toksos), hânende Mustafa Zeki Bey (Çağlarman), Hâmid Bey (Diksos), Hâfız Burhan Bey (Sesılmaz), Sabri Sühâ Bey (Ansen), Mustafa Bey (Çağlar), Safiye Hanım (Ayla). İlk yıllarda Suphi Bey (Ezgi) klasik eserler meşki, Hüseyin Sadeddin Bey de (Arel) nazariyat dersleri verdi. Onların öğrencisi olan Fahri Kopuz, sonraki yıllarda ud derslerinin yanı sıra usul ve makam derslerini de vermeye başlamıştır.

Dönemin ünlü müzikişinaslarının ders verdiği ve çok sayıda talebenin yetiştiği bu özel kurum, eğitim ve öğretimin yanı sıra hoca ve talebelere meydana gelen Dârü'tta' Lîm-i Mûsikî Heyeti adlı icra topluluğu ile de seviyeli konserler vermiş ve plaklar doldurmuştur. Bu klasik Türk müzikisi konserleri sırasıyla Beyazıt'taki Moda ve Merkez Kırathanelerinde, daha sonra Şehzadebaşı'ndaki Şems Kırathane-

nesi'nde perşembe, cuma ve pazar günleri, ayrıca ramazan ayında her akşam düzenli bir şekilde devam etmiş ve devrin müzik severlerinin çok yakın ilgisiyle karşılanmıştır. Heyet bu başarılı icralarını iki defa Almanya ve üç defa Mısır'da verdiği konserlerle de sürdürmüştür.

Özel müzik kurumlarının en uzun ömürlüsü olan ve zamanın gözde bir müzik okulu haline gelen Dârü'tta' Lîm-i Mûsikî, ayrıca gerçekleştirdiği yaprak ve defter biçimindeki nota yayını ile de Türk müzikisi repertuarına önemli katkılarda bulunmuş, üç seri küçük, bir seri de orta boy nota yayını yapmıştır. Üzerinde seri numarası bulunan küçük boy yayınlardan iki serinin kapaklarında Arap harfleriyle neşredilenlerinde tanbur çalan kız, Latin harfleriyle yayımlananlarında ise lir kompozisyonu bulunmaktadır. Bu serilerden biri perakende notalar, diğeri fasıl defterleri şeklindedir. Küçük boy nota serisinin üçüncüsü de "suda yüzen kuğu" kapak kompozisyonu ile "Âsar-ı Nefîse-i Mûsikîyye" adı altında neşredilmiş perakende notalardır. Orta boy yayınlara ise perakende notalar, İzak Algazi külliyyatı, süzidil fasıl defteri ve Ali Salâhî Bey'in ud metodu'dur. Ayrıca "Tanburî Cemil Külliyyatı" bu seride yayımlanmıştır.

Dârü'tta' Lîm-i Mûsikî çeşitli plaklar da yapmıştır. Odeon firmasınca kaydedilen yetmiş sekiz devirli bu plakların yüz etiketlerinde kurumun ismi "Conservatoire Turque" şeklinde kaydedilmiştir.

Yirmi yıl kadar büyük bir canlılıkla faaliyetlerini sürdüren Dârü'tta' Lîm-i Mûsikî, 1931'de bazı üyelerin ayrılması üzerine dağıldı. Bir müddet sonra Fahri Kopuz tarafından yeniden faaliyete geçirildiyse de onun 1939'da Ankara Radyosu'nda görev almasıyla kapandı.

Dârü'tta' Lîm-i Mûsikî Heyeti'nden bir grup (soldan sağa): Kemanî Cevdet Çağla, kanunî Nâime Sipâhi, neyzen İhsan Bey, kanunî Ferid Alnar, üdî Fahri Kopuz, hânende Zeki Çağlarman, hâfız Memduh ve Celâl Tokses; Vural Sözer)

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmet Nazmi Özalp, *Türk Musikisi Tarihi-Derleme*, Ankara, ts. (TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları), I, 88-89; Seyyah (Hakkı Süha), "Alaturkanın Yeni Bir Muvaffakiyeti", *Vakit Gazetesi*, 28 Teşrinisânî 1927, s. 3; Burhanettin Ökte, "Darü'ttalim'e Ait Bir Hâtıra", *TMD*, sy. 37 (1951), s. 15, 21; İsmail Baha Süreşan, "Darü'ttalim-i Mûsikî", *Âhenk Mecmuası*, sy. 4, İstanbul 1963, s. 4; Etem Ruhi Üngör, "Türk Musikisinde Nota Yayımcılığı Yayınlar - Yayımcılar - (Nota Basımında 100. Yıl)", *MM* (özel sayı), sy. 338 (1977), s. 32-34; TA, XII, 327; Vural Sözer, *Mûzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi*, İstanbul 1964, s. 99-100; Gültekin Oransay, "Cumhuriyetin İlk Elli Yılında Geleneksel Sanat Musikimiz", *CDTA*, VI, 1502; Öztuna, *BTMA*, I, 210.

NURİ ÖZCAN

DÂRÜTTİBÂA

(دارالطباعة)

Osmanlı topraklarında
ve İslâm âleminde kurulan
ilk matbaaya verilen ad.

İbrâhim Müteferrika'nın 1139 Zilkade ortalarında (1727 Temmuz başları), Sultan III. Ahmed'in fermanı ve Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'nin verdiği fetva ile İstanbul'da Yavuz Sultan Selim semtindeki evinde kurduğu matbaada bastığı *Vankulu Lugatı*'nda (gurre-i Receb 1141/31 Ocak 1729) matbaanın adı ilk defa Dârü'ttibâati'l-ma'mûre şeklinde geçer. Halk arasında ve bazı resmî kayıtlarda burası "basmahâne", "tab'hâne" ve "kârhâne-i basma" adlarıyla da anılmıştır. Daha sonraları ise bu isim Dârü'ttibâati'l-âmile, Tabhâne-i Hümayun, Tabhâne-i Âmile, Dârü'ttibâati's-sultâniyye, Matbaa-i Âmile, Millî Matbaa, Devlet Matbaası gibi değişik biçimlerde kullanılmıştır. Ayrıca Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Bulak'ta kurduğu matbaa Dârü't-tibâati'l-Misriyye adıyla anılmış, Arap harfleriyle kitap basabilen İstanbul'daki Fransız elçiliği matbaası ile (Dârü't-tibâati'l-kâine fî beyti elçi-i devleti'l-Fransaviyye) Paris (Dârü't-tibâati'l-melikiyyeti'l-ma'mûre) ve Viyana'daki (Dârü't-tibâati'd-devleti'l-imparatoriyye) kraliyet matbaaları bu harflerle yaptıkları baskılarda matbaayı "dârü'ttibâa" kelimesiyle karşılamışlardır. Yine bazı özel matbaalar da bu genel adı kullanmışlardır (Dârü't-tibâati el-Hâc İzzet Efendi gibi).

İbrâhim Müteferrika'nın ölümünden (1158/1745) sonra matbaanın imtiyazı, Sultan I. Mahmud'un 1160 Muharrem (Ocak 1747) tarihli fermanıyla, müştereken işletilmek üzere kendisinin yetiştirdiği Rumeli kadısı İbrâhim Efendi ile Ana-

dolu kadılarından Ahmed Efendi'ye geçti. Ancak bilinmeyen sebeplerden ötürü matbaa faaliyet gösteremedi. Bir müddet sonra Sultan III. Osman'ın Rebîülâhîr 1168 (Ocak 1755) tarihli fermanıyla matbaanın imtiyazı yenilenerek tekrar İbrâhim Efendi ile Ahmed Efendi'ye verildi (*Vankulu*, I, 2^{a-b}). Kadî İbrâhim Efendi'nin ölümü üzerine matbaa yeni bir duraklama dönemine girdi. Bu durum Halil Hâmid Paşa'nın sadâretine kadar sürdü.

Bu arada Fransız sefârethânesinin, matbaanın bütün levazımâtını Kadî İbrâhim Efendi'nin terekkesinden satın alma teşebbüsünde bulunduğu haberi duyuldu. Bunu önlemek için Vak'anüvis Ahmed Vâsîf Efendi ile Beylikçi Râşid Efendi, Kadî İbrâhim Efendi'nin veresesinden matbaayı satın alıp birlikte işletmek üzere Bâbiâli'den izin istediler. Bu hususta Sadrazam Halil Hâmid Paşa'nın Sultan I. Abdülhamid'e sunduğu takrir ile ferman çıktı (1198/1784). Eskimiş aletler tamir ettirilerek matbaaya çekidüzen verildi. Hangi semtte faaliyete geçtiği bilinmeyen matbaa çalışmaya başladıktan bir süre sonra Vâsîf Efendi'nin musahhih Gelenbevi İsmâil Efendi ile arası açıldığı gibi matbaa geliri yüzünden de Râşid Efendi ile anlaşmazlığa düştü. Ortaklıkları Vâsîf'ın İspanya sefâretine tayinine kadar sürdü (15 Ramazan 1201/1 Temmuz 1787). Daha sonra matbaayı tek başına işleten Râşid Efendi bir müddet sonra işletmekten vazgeçti ve matbaa büsbütün kapandı (1207/1792-93).

III. Selim, 1792'de Nizâm-ı Cedîd hareketini başlattıktan sonra 1795'te Hasköy'de Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun'u kurdu. Bünyesinde bir matbaanın gerekli olduğu anlaşıncı Râşid Efendi'nin matbaasının satın alınması yoluna gidildi. Râşid Efendi'nin basmahâne takımları ve basılan 316 cilt kitap, 27 Şâban 1211'de (25 Şubat 1797) 7500 kuruşa satın alınıp mühendishâneye nakledildi, bir de defteri yapıldı (BA, MC, Maarif, nr. 2493/1, 3425). Matbaa nâzirliğine mühendishâne hendese hocalarından Abdurrahman Efendi getirildi. Gerekli yeni malzeme alınıp ücretli matbaa işçileri tutuldu (BA, MC, Maarif, nr. 2905). Ayrıca yabancı dilde kitapların basımı için Fransız hurufatı satın alındı (BA, MC, Maarif, nr. 4600).

Napolyon Bonapart'ın Temmuz 1798'de Mısır'a saldırması üzerine Fransa ile Osmanlı Devleti'nin arası açıldı; 2 Eylül 1798'de Fransa ile bütün münasebetler kesildi. Fransız konsoloslarının ve tebaası-

nın malları ve binaları zaptedildi. İstanbul'daki elçilik binasına da girilerek maslahatgûzar Pierre Jean Ruffin ve diğer elçilik mensupları Yedikule Zindanı'na hapsedildi, elçilik arşivine el konuldu, bu arada buradaki matbaa takımı da tahmini 3095 kuruş değer biçilerek Hasköy'e gönderildi. Ancak 25 Haziran 1802 tarihli Paris Antlaşması ve Ruffin'in teşebbüsleriyle mallar ve matbaa geri verildi.

Mühendishâne matbaası yer darlığı yüzünden faaliyet gösteremeden 1802'de İstanbul'da Kapalıfırın adlı semte taşındı. 11 Muharrem 1218'de (3 Mayıs 1803) Üsküdar'da, Harem İskeleyi Yokuşu'nun başında Boyacı Hanı'nda yeniden açılarak adına Dârüttibâatî'l-cedîde denildi (BA, MAD, nr. 7919). Açılışa şair Aynî tarafından tarih düşürüldü: "Musahhih bendesi Aynî dedi târîh-i matbûun / Üçüncü Şeh Selim dâr-ı tîbâa eyledi inşâ". Yeni Üsküdar matbaası genel yayınlara, mühendishâne matbaası da bu okulun yayınlarına ayrıldı. Matbaa nâzirliğine yine Abdurrahman Efendi getirildi.

Kabakçı Mustafa isyanından sonra Nizâm-ı Cedîd hareketi müesseseleriyle birlikte çökmeye başladı. Levent ve Selimiye kışlaları, Üsküdar matbaası ve başka yerler büyük hasar gördü (17 Rebîülevvel 1222/25 Mayıs 1807). Bu arada matbaanın çalışmaları da aksadı. Gizli olarak faaliyet gösteren bazı azınlık matbaaları buranın ustalarını kendi matbaalarına çekmeye başladı. Bunun üzerine Üsküdar'da kurulan matbaanın dışında kitap basımı yasaklandı (BA, MC, Maarif, nr. 6347).

30 Haziran 1823'te, bugünkü İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nin yerinde metruk halde bulunan Kaptan İbrâhim Paşa Hamamı 20.000 kuruşa satın alındı. Cebehâne-i Âmire Nâzırı İbrâhim Sâib Efendi'nin 16 Muharrem 1239 (22 Eylül 1823) tarihli takriri ile matbaanın İstanbul tarafına taşınması teklif edildi. Üsküdar matbaası 7 Şâban 1239'da (7 Nisan 1824) buraya taşındı (BA, MAD, nr. 7917).

Kaptan İbrâhim Paşa Sebili'nin köşesinde bulunan Bursa mütesellimi Mûsâ Ağa'nın konağı 6 Rebîülevvel 1247'de (15 Ağustos 1831) 100.000 kuruşa satın alınıp gazetehâne haline getirildi (BA, MAD, nr. 7917, s. 14). Ertesi yıl gazetesinin (*Takvîm-i Vekâyi'*) ve Tabhâne-i Âmire'nin idaresi Sahafılar Şeyhizâde Esad Efendi'ye verilerek takvimhâne ve matbaa birleştirildi. Esad Efendi'ye Takvîm-i Vekâyi'hâne-i Âmire ve Tabhâne-i Ma'mûre nâzırı unvanı verildi.

Bir süre sonra matbaanın iş hacminin artması üzerine başka bir yer aranmaya başlandı. Topkapı Sarayı surları içinde banknot basmak için buharlı makineleri, çeşitli presleri, alet ve edevatıyla tamamlanmamış bir şekilde duran Kavâim-i Nakdiyye Fabrikası uygun görülerek 1852'de matbaa buraya taşındı. Maarif Nâzırı İbrâhim Edhem Paşa'nın gayretleriyle bina onarılarak genişletildi. Yönetimi de müneccim-i sâni Tâhir Efendi'ye verildi. Açılış gününde Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi'nin bir kıtası buharlı baskı makinelerinde basılarak açılışa katılanlara dağıtıldı.

II. Meşrutiyet'e kadar matbaanın adı Matbaa-i Âmire olarak kaldı; daha sonra Matbaa-i Millî ve Matbaa-i Devlet şeklini aldı. Cumhuriyet döneminde ise Devlet Matbaası'na çevrildi. 1939'da devlete ait matbaaların yönetimi Millî Eğitim Bakanlığı'na devredilerek buraya Millî Eğitim Basımevi denildi (Türk matbaacılığının gelişimi ve ayrıntılı bilgi için bk. MATBAA).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MC, Maarif, nr. 2493/1, 2905, 3425, 4600, 6347; BA, MAD, nr. 7917, s. 14; 7919; *Vankulu Lugatı*, İstanbul 1217, I, 2^{a-b}; Aynî, *Divan*, İstanbul 1258, s. 283; Peçuylu İbrâhim, *Târîh*, I, 107; Vâsîf, *Târîh*, s. XXVI-XXVIII, 132-133; Lutfî, *Târîh*, X, 110-112; L. Pingaud, *Choiseul Gouffier. La France en Orient sous Louis XVI*, Paris 1887, s. 41-43; F. Babinger, *Stambuler Buchwesen im 18. Jahrhundert*, Leipzig 1919, s. 27-28; H. Dehérain, *La Vie de Pierre Ruffin, Orientaliste et Diplomate (1742-1824)*, Paris 1929, I, 116-117; Muallim Cevdet, "Darüttibâa" (Osman Ergin, *Muallim Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi* içinde), İstanbul 1937, s. 44-56; Enver Ziya Karal, *Fransa, Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 1938, s. 52; Ahmed Refik [Altınay], *Hicrî Onikinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1939 (Türk Matbaacılığı I. Müteferrika Matbaası); Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, s. 513-522; İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk Fransız Diploması Münasebetleri 1789-1802*, Ankara 1964, s. 71; İsmail E. Erünsal, *Kütüphanecilik ile İlgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler II*, İstanbul 1990, s. 173-187; İhsan [Sungu], "İlk Türk Matbaasına Dair Yeni Vesikalar", *HM*, III/73 (1928), s. 9-15; Niyazi Berkes, "İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dinî ve Fikrî Kimliği", *TTK Belleteri*, XXVI/104 (1962), s. 715-737; William J. Watson, "İbrahim Müteferrika and Turkish Incunabula", *JAOS*, LXXXVIII (1968), s. 435-441; John Rohnström, "The Turkish Incunabula in the Royal Library Stockholm", *Turcica et Orientalia*, I (1988), s. 121-138; Kemal Beydilli, "İgnatius Mouradgea D'Ohsson (Muradcan Tosunyan)", *TD*, sy. 34 (1984), s. 292-293; a.m.f., "İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizâm-ı Cedîd'e Dair Risâlesi", *TED*, sy. 13 (1987), s. 387-429.

